

Esther Oluffa Pedersen

Videnssamfundet – det er sund fornuft

Denne artikel analyserer ophavet til det meget ombruste slogan 'fra tanke til faktura' i Danmarks Erhvervsråds rapport *Videnssamfundet – en begrebsafklaring* fra 2003 og i skyggerapporten udformet af CO-industri og Dansk Industri (DI) i notatet *Fra forskning til faktura* fra sommeren 2001. Med baggrund i disse rapporter og i regeringens efterfølgende udspil til en omstrukturering af de danske universiteter vil jeg belyse, hvorledes strategiske udspil fra erhvervsinteressenter bliver konkret politik. Nærværende eksempel viser, hvordan CO-industris og DIs agenda på universitetsområdet meget direkte og i løbet af meget kort tid har opnået at blive udmøntet som dansk lov. Sigtet med artiklen er (1) at give en kritisk kommentar til den definition af viden, som ligger til grund for sloganet 'fra tanke til faktura'. Rapporterne analyseres for at belyse den ideologiske baggrund, der ligger bag de strategisk-politiske styringstiltag over for universiteterne, som regeringen i tæt parløb med Dansk Industri har gennemført i starten af det nye årtusinde; (2) at vise, hvordan viden anvendes til en styrkelse af statens position, idet staten ved hjælp af viden fra forskellige discipliner grundlægger og opretholder særlige kategorier, som vi alle mere eller mindre reflekteret anvender til forståelse af den samfundsmæssige virkelighed. Omdrejningspunktet for mine analyser er den franske sociolog Pierre Bourdieus begreb om sund fornuft.

Sund fornuft

Bourdieu udvikler det kritiske begreb 'sund fornuft' i forbindelse med sine undersøgelser af statens opståen og rolle i de moderne samfund. I Bourdieus analyse af staten ligger der en antagelse om, at staten repræsenterer de dominerendes synspunkt over og imod de dominerede – at staten således gennem sin konstituering sørger for at gøre de praksisser, der tilgodeser dem, der opretholder og repræsenterer staten, til de universelt gyldige praksisser. Dette beskriver han ved at hævde, at "et af de mægtigste magtmidler som Staten [er] i besiddelse af er magten til at producere og gennemsætte (især gennem skolen) de forståelseskategorier som vi umiddelbart anvender om alt i verden, og altså også når vi taler om Staten selv" (Bourdieu 1997, 97). Hvis staten i sin opkomst tillige har præget vores forståelseskategorier, kan det synes umuligt at komme bag om disse.

Men ikke desto mindre er det dette, som kan forsøges, hvis man tager Bourdieus kritiske begreb om 'sund fornuft' i brug. 'Sund fornuft' er ifølge Bourdieu udtryk for den umiddelbare

orden og mening, som præger vores forståelser af os selv, den sociale verden og vores plads deri. Selve denne orden udgør "en slags konsensus omkring hele dette sæt af forhold som alle finder selvindlysende, og som er konstituerende for den sunde fornuft" (Bourdieu 1997, 125). Den sunde fornufts karakter af at være umiddelbart selvindlysende gør, at vi sjældent spørger bagom denne til dens oprindelse, mens en kritisk analyse kan afdække, at den sunde fornuft er indstiftet og indprentet af staten "igennem de rammer den udstikker for agenternes praktik" (Bourdieu 1997, 125). Således åbner Bourdieu med sit kritiske begreb om 'sund fornuft' op for, at vi gennem en kritisk og distanceret omgang med det, der til enhver tid i ethvert samfund er blevet til det umiddelbare – den sunde fornuft, som vi alle er enige om – kan ændre vores før-refleksive accept til en refleksiv omgang med "den vilkårlige kulturelle orden [som staten har givet] udseende af at være [en] fuldstændig naturlig" orden (Bourdieu 1997, 101).

Et af Bourdieus eksempler på denne sunde fornufts magt er ændringer i retstavningen (se Bourdieu 1997, 100). I dansk kontekst er der sikkert mange, der husker den ophedede diskussion af stavformen af 'mayonnaise' eller 'majonæse'. Retstavning er ifølge Bourdieu et af de mest åbenlyse eksempler på en vilkårlig orden, der af staten gennem skole- og uddannelsessystemerne bliver indstiftet som en naturlig. Sindsbevægelsen over forandringer i stavemåder peger hen på, at den stavemåde, som i fordums dage blev kodificeret af staten, er blevet naturaliseret til ligeledes at fremstå som den autentiske stavemåde. Med eksemplet mayonnaise er det overtagelsen af et fransk ord og dets stavemåde, der fremstår som en autentisk stavform i modsætning til fordanskningen af ordet til majonæse med Æ.

Eksemplet med retstavning er interessant i forhold til en diskussion af videnssamfundet i den forstand, at det peger hen på forholdet mellem dem, der allerede behersker den af staten anerkendte stavform i forhold til dem, der står udenfor denne – og igen med majonæse-eksemplet rent faktisk har svært ved at stave ordet. Stavformen med Æ er set i forhold til den almene danske ortografi en lettere stavform, men ligeledes en stavform, der indirekte peger på en manglende sproglig dannelse i og med, at den angiver manglende fremmedsprogkundskaber. Beherskelsen af den rigtige stavform faktisk har betydning for mulighederne for at deltage uhindret i eksempelvis det universitære miljø. Det kan hævdes, at alle har lige muligheder for at tilegne sig den danske retstavning. Men eksemplet med mayonnaise viser, at man med særlige fremmedsprogkundskaber ligeledes har bedre chancer for at kunne stave ordet rigtigt. Disse opnår skolebørnene, som ret beset er dem, der skal tilegne sig retstavningen, alt andet lige bedre, hvis deres forældre allerede besidder sådanne; hvis de altså kommer fra den del af samfundet, som allerede handler i overensstemmelse

med den herskende orden. Når staten ændrer retstavningen til fordel for en lettere staveform, er det et eksempel på en folkeliggørelse og dermed et forsøg på inklusion, der dog opleves som en forfladigelse af de mennesker, der behersker den gamle form og kender baggrunden for, hvorfor 'mayonnaise' er 'den korrekte' – fordi franske – staveform. Diskussioner af retstavning kan således ses som en interessekamp mellem de dominerende, der mestrer den gamle form, og de øvrige, der gives en åbning til lettere at kunne blive kompetente sprogbrugere i skrivepraksissen.

I sammenhæng med diskussionen af videnssamfundet er det overordentligt interessant at bemærke, at dette begreb – altså 'videnssamfundet' – endnu ikke har fået en kodificeret staveform. Slår man op i diverse ordbøger og internetsøgemaskiner, findes ordet stavet med henholdsvis et eller to s'er. Selve begrebet er så ung en konstruktion, at Dansk Sprognævn endnu ikke har besluttet sig for, om videnssamfundet, som er et sammensat ord, behøver binde-s eller ikke. Den manglende fastlæggelse af en officiel og dermed korrekt staveform giver mig belæg for at påstå, at vi i definitionen og brugen af begrebet 'videnssamfund' kan iagttage, hvordan staten og øvrige interessenter arbejder for at danne og præge de forståelseskategorier, som vi alle sammen forstår virkeligheden igennem. Om det er lykkedes staten at skabe en fastlagt forståelse af Danmark som et videnssamfund i og med sloganet 'fra tanke til faktura', vil jeg her lade være op til læseren selv at bedømme.

Viden som økonomisk kategori

Danmarks Erhvervsråds *Videnssamfundet – en begrebsafklaring* gennemfører meget klart, hvad titlen proklamerer, nemlig en begrebsafklaring. I denne sammenhæng er det af interesse at se på, hvad denne begrebsafklaring kommer frem til. Rapporten er skrevet uden angivelse af, hvem forfatterne er. Denne anonymisering af rapportens tilblivelse giver den retorisk præg af at være en fremlæggelse af objektiv og indiskutabel viden. Der skrives i rapporten:

Notatet bygger på en grundig research og analyse af dansk og international økonomisk litteratur [...]. Notatet konkluderer, at: Videnssamfundet er en økonomi, hvor viden er den største enkeltbidragyder til frembringelsen af værdi. [...] Viden må ses i sammenhæng med Kunnen og Kompetence. Viden er informationer og indsigt, som kan kodificeres i form af patenter, artikler, manualer, programmer mv. Kunnen er de færdigheder, erfaringer og intuitioner, som skal til for at omsætte Viden til produkter eller ydelser, som har en værdi. Kompetence er forudsætningen for Kunnen i form af

de formelle og uformelle kvalifikationer, som personer, eller grupper af personer i en bestemt organisatorisk sammenhæng, har erhvervet sig. (Danmarks Erhvervsråd 2003, 1).

Det første, der springer i øjnene, når man læser ovenstående, er den klare kobling mellem videnssamfundsbegrebet og økonomi. Dette burde ikke undre, da Erhvervsrådet rangerer under Erhvervsministeriet og således må tænkes at være interesseret i videnssamfundet, for så vidt dette har et økonomisk aspekt. Man kan ane, hvorledes regeringens slogan for den store reformering af hele uddannelsessektoren, om at forskningen skal gå 'fra tanke til faktura', spiller med i baggrunden. Denne tankegang, at viden er noget, der kan omsættes økonomisk, er tydelig, når viden betegnes som 'informationer og indsigt, som kan kodificeres i form af patenter, artikler, manualer, programmer mv.' Enhver tale om viden uafhængig af en direkte anvendelseskontekst er forsvunden som dug for solen. Videnssamfundet er simpelthen en økonomi.

Man bør tillige hæfte sig ved, at det fremhæves, at 'notatet bygger på en grundig research og analyse af dansk og international økonomisk litteratur'. Notatet henviser til samfundsvidenskaben i form af økonomisk videnskab som garant for, at den viden, der her fremlægges, er underbygget og objektiv viden. Med referencer igennem hele rapporten til videnskabelige kilder fremstilles rapportens påstande som klare og nødvendige konsekvenser af en objektiv, videnskabelig viden og netop ikke som forsøg på strategisk og politisk styring af dansk vidensproduktion. For at kunne stille radikale og kritiske spørgsmål til den virkelighed, som rapporten fremlægger, er det derfor nødvendigt at kæmpe sig bag om det umiddelbart objektive grundlag, som en henvisning til objektiv økonomisk videnskab udgør. Som udgangspunkt for en kritisk spørgeren til Danmarks Erhvervsråds definition af videnssamfundet skal det bemærkes, hvilken rolle den økonomiske videnskab ifølge Bourdieu spiller for staten:

Den sociale efterspørgsel efter viden om den sociale verden er den væsentligste forudsætning for at socialvidenskaberne kan udvikle sig frem mod en status som videnskab [...]. Lige siden de opstod, har socialvidenskaberne spillet en integrerende rolle i arbejdet med at konstruere en fremstilling af Staten, et arbejde som er en del af selve Statens realitet. (Bourdieu 1997, 102-04).

Med denne forståelse af socialvidenskaberne som virksomme i udarbejdelsen af statens selvfremsstilling in mente kan referencerne til den økonomiske litteratur, som findes i rapporten, belyses kritisk. En sådan kritisk belysning stiller ikke deres umiddelbare videnskabelighed til debat, men den viser, hvorledes den videnskabelige litteratur spiller en væsentlig rolle i skabelsen af de forståelseskategorier, som vi alle – uden at bemærke endsige tænke over det – antager som velbegrundede og objektive, altså med andre ord som det, staten har haft held til at tilrettelægge og sætte i system som 'sund fornuft' i bourdieusk forstand. Det er for det første værd at bemærke, at rapporten omtaler *økonomisk* litteratur, mens flere af referencerne de facto er til *sociologisk* litteratur. At de anerkendte og prominente internationale forskere som Berkeley-sociologen Manuel Castell og Harvard-sociologen Daniel Bell bliver fremhævet som ophavsmænd til økonomiske værker, udgør en maskering af den mere 'bløde' sociologiske videnskab under dække af den 'hårdere' og matematificerede økonomiske videnskab. Økonomi – i modsætning til sociologi – er både kendetegnet ved at omhandle værdiproduktionen direkte qua dens fokus på det pekuniære system og ved generelt at blive anset for at være mere objektiv, fordi den arbejder med matematiske modeller. Det er ikke op til mig her at vurdere, hvorvidt disse sociologers arbejder faktisk er konforme i forhold til Danmarks Erhvervsråds økonomiske definitioner af videnssamfundet. Derimod ønsker jeg at henlede opmærksomheden på den måde, hvorpå deres undersøgelser af den sociale virkelighed inddrages direkte og i affirmativ form i notatet. Danmarks Erhvervsråd søger og opnår gennem reference til Castell og Bell at skabe en ramme for deres undersøgelse, der forlener objektivitet til notatets påstande, sådan at det ikke blot fremstår som en gruppe interessenters holdningstilkendegivelse, men som en analyse med videnskabeligt belæg. Således opnår Bourdieus noget vilde påstand om, at socialvidenskaben spiller en integrerende rolle i konstruktionen af staten, her en konkret bekræftelse.

Fra tanke til faktura

Mange inden for universitetsmiljøerne er enige om, at sloganet 'fra tanke til faktura' er en direkte underminering af universitetet, som vi kender det. Sloganet er en umiddelbar forlængelse af definitionen af videnssamfundet som et økonomisk begreb. Hvis videnssamfundet, sådan som Erhvervsrådet fremhæver, betyder, "at viden [er] uinteressant, hvis den ikke omsættes til kommerciel værdi" (Danmarks Erhvervsråd 2003, 10), så indebærer videnssamfundet en omfortolkning af begrebet *viden*. Man kan med Bourdieu sige, at når denne omfortolkning er kommet i stand, så skyldes det forskellige interessegruppers kamp om retten til at definere den

sunde fornuft, som staten udtrykker. Staten er ikke en fast størrelse, tværtimod er den konstrueret og bliver til stadighed konstrueret. Staten er således ikke en selvstændig agent, men det Bourdieu kalder "en bank der handler med symbolsk kapital" (Bourdieu 1997, 121). Hvem, der sætter den symbolske kapital ind i statens autoritetssystem og bestemmer, hvordan den symbolske kapital skal forstås, kan således forandre sig over tid. Det er netop dette, vi ser et levende eksempel på med den økonomiske definition af videnssamfundet. Sloganet 'fra tanke til faktura' er en omskrivning af CO-industri og DI's notat: "Fra forskning til faktura" fra 2001. Statens forskningspolitik er i høj grad præget af de forslag, som CO-industri og DI gav i deres notat, ligesom ordlyden af sloganet er overtaget næsten ordret. CO-industri og DI anbefalede i sommeren 2001:

- universiteterne skal overgå til at være selvejende institutioner med uafhængige bestyrelser
- større satsning på privatoffentlig forskning samt øget støtte til godkendte teknologiske serviceinstitutter
- omstrukturering af Forskningsrådene
- sammenlægning af universiteterne

I løbet af de syv år, der er gået, er disse forslag, som CO-industri og DI fremlagde, alle blevet gennemført. Hvordan kunne det ske?

Viden og demokrati – en begrundelsesstrategi

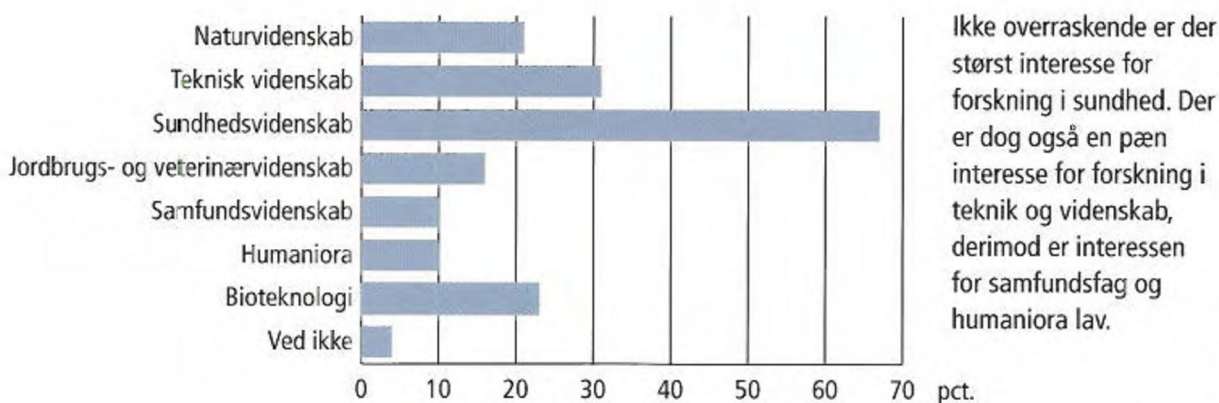
Med udgangspunkt i Bourdieus analyse af relationerne mellem de grupper, der eksisterer omkring staten og deres indbyrdes magtforhold, kan vi identificere en forskydning i magtbalancen. Ser vi på etableringen af nationalstaten i det 19. århundrede, så har universitetet historisk spillet en stærk rolle som en institution, der var med til at definere den nationale karakter, og de universitetsansatte – professorerne – har traditionelt formået at sætte sig igennem som vægtige repræsentanter for staten og for den nationale selvopfattelse. Men med etableringen af videnssamfundet som en økonomisk kategori er universiteternes – og især faggrupper som humanioras – rolle som dem, der sætter dagsordenen for, hvad der gælder som det umiddelbart korrekte (som den bourdieuske sunde fornuft) blevet skrøbelig. Netop dette, at universiteterne ikke mere er grundpiller i statens institutioner, men er blevet omdannet til selvejende institutioner med uafhængige bestyrelser – og med et ønske om, at universitetet selv begynder at tjene penge – viser, hvordan den rolle, som universiteterne traditionelt har haft inden for staten, er ved at forandre sig. Gruppen af universitetsansatte har mindre og mindre indflydelse på statens konstruktion af den symbolske

kapital. Det er i mindre grad tilfældet, at de universitetsansatte, eksperterne i specialiseret faglig viden, eller som Anders Fogh Rasmussen har kaldt denne gruppe, smagsdommerne, er dem, der har adgang til at fylde statens bank med symbolsk kapital. Dermed er denne gruppe presset på fyndigheden af sin udlægning af den sunde fornuft. Sættes dette på spidsen, så kan man hævde, at de universitetsansatte, som i en længere historisk periode har været en integreret del af statens grundlag og således har nydt godt af at være med til at definere den sunde fornuft, er truet på deres position i nærheden af staten. Det er kun de vidensformer, der kan etablere et positivt spin-off med erhvervslivet, hvis udøvere er sikret, at de til stadighed kan spille rollen som et vigtigt grundlag for staten, for borgerne og for velfærden. Derimod er de kritiske og de kulturbevarende vidensformer samt den basale grundforskning ikke med i det økonomiske ideal for videnssamfundet. Disse discipliners udøvere er blevet presset ud i en defensiv yderposition i forhold til muligheden for at præge statens udlægning af den sunde fornuft.

Straks skal det dog indskydes, at dette er et fortegnat billede af virkeligheden i Danmark. Vi har for nylig set, hvordan humanistisk viden er blevet brugt konkret til at konstruere danskernes bevidsthed om det danske i og med kanonudvalgenes netop afsluttede arbejde. Kanonarbejdet er et eksempel på, hvordan staten går direkte ind og håndplukker forskere til at fremstille en mere eller mindre vilkårlig orden og rækkefølge af særligt danske litterære værker, særlig dansk arkitektur, billedkunst, design osv., som sidenhen vil kunne blive refereret til som den naturlige rangordning af den danske litteratur, af den danske arkitektur, billedkunst, design osv. Gruppen af kanoner, herunder demokratikanonen, skal indgå i folkeskolen og på de gymnasiale uddannelser, ligesom de spiller en større og større rolle i den danske stats uddannelse af potentielle danske statsborgere i danskundervisningen for udlændinge. I dette eksempel viser brugen af humanvidenskabernes viden sig på linje med den funktion, som Bourdieu tilskrev socialvidenskaberne, nemlig at spille en integrerende rolle i arbejdet med at konstruere staten og statens præferencer. Dette aspekt, som underspilles komplet af erhvervslivets interessegrupper i diskussionen af forskningens rolle i videnssamfundet, viser, hvordan staten i sin bestræbelse på at fremstille sig selv som magtens midte anvender en bredere strategi til skabelsen af vores samtids forståelseskategorier end CO-industris og DIs økonomiske perspektiv. Set ud fra et snævert profit- og nytteoptimerende perspektiv, som CO-industri og DI anlægger, fremstår human- og samfundsvidenskaberne som dyre og betydningsløse discipliner. Ved hjælp af en statistik, der viser at også de almindelige danskere er enige i denne antagelse, lader CO-industri og DI deres modvilje mod humanistisk og samfundsvidenskabelig viden fremstå som en folkelig forankret holdning.

Danskernes interesse for forskningsområder

Befolkningen er i 2000 blevet spurgt om hvilke områder inden for forskning, der har deres interesse.

Kilde: Analyseinstituttet for Forskning, 2001

Det fremgår, at statistikken er en opgørelse over befolkningens interesse i forskellige områder inden for forskning. Lad mig gentage kommentaren til statistikken: "Ikke overraskende er der størst interesse for forskning i sundhed. Der er dog også en pæn interesse for forskning i teknik og videnskab, derimod er interessen for samfundsfag og humaniora lav" (CO-industri og Dansk Industri 2001, 9). Statikken fungerer som en slags indirekte appel til den danske befolknings 'sunde fornuft', der må kunne indse, at det hverken er humaniora eller samfundsfag, der bedst tjener samfundets interesser, men derimod forskning i sundhed, teknik og (natur)videnskab, som på hver sin måde beriger fællesskabet med konkrete goder. Notatet søger dermed at give sin prioritering af forskningen en indirekte demokratisk begrundelse: Befolkningen interesserer sig alligevel ikke for humaniora og samfundsvidenskab, hvorfor skal staten så bruge skatteborgernes penge på at finansiere denne? Det er simpelthen mest naturligt, at den forskning, der skal styrkes, er den teknisk-naturvidenskabelige, som tillige er den forskning, der er direkte anvendelig for erhvervslivet.

Hvem skal sætte dagsordenen for videnssamfundet?

Et interessant træk ved den optrappende konflikt mellem traditionel universitetsforskning og den forskning, der er direkte anvendelig for erhvervslivet, er, at erhvervsinteresserne med betegnelsen 'videnssamfund' har fundet et utroligt stærkt symbolsk våben i kampen for at vinde definitionen af

den sunde fornuft. For ordet 'videnssamfund' er et på alle måder positivt klingende ord. Det at være vidende står i modsætning til at være uvidende – og hvem vil ikke være vidende? Et vidende samfund har en medklang af et demokratisk samfund, hvor alle i samfundet er vidende og således også i stand til at gebærde sig i samfundet. Det kan tillige vække stolthed blandt statens borgere at være medlem af videnssamfundet. Ordet 'viden(s)samfund' har således en stærkt integrerende virkning.

Hvis samfundet er gennemtrængt af viden, så er det ikke en lille elite, der besidder viden, mens resten af befolkningen lever i uvidenhed. Derfor er diskussion af videnssamfundet også vedvarende koblet op på en diskussion af uddannelse og læring. CO-industri og DI fremhæver:

[...] lande med høje videnniveauer er også lande, hvor borgerne har en høj velstand og velfærd [...]. Forskningens betydning for vores velstand er ikke alene betinget af, at der fremkommer gode forskningsresultater. Resultaterne bæres af mennesker, så kvaliteterne af de kandidater, der uddannes på universiteterne og som senere ansættes i virksomheder og på institutter, er afgørende. (CO-industri og Dansk Industri 2001, 10).

Afrunding

I Danmarks Erhvervsråds notat kommer en lignende pointe frem, blot er fokus rykket fra erhvervslivets behov for forskning til de krav, der stilles internt i erhvervslivet til anvendelsen af forskning og viden:

I videnssamfundet er det nødvendigt, men ikke tilstrækkeligt, at beskæftige sig med læring inden for den enkelte virksomheds vægge [...]. Virksomhedens evne til at samarbejde med andre organisationer, for eksempel andre virksomheder og vidensinstitutioner, er afgørende for virksomhedernes organisationsudvikling, hastigheden af innovationer og pris og kvalitet af produkter og serviceydelser. (Danmarks Erhvervsråd 2003, 13).

Identifikationen af viden, uddannelse og læring med den viden som erhvervslivet har behov for, er endnu ikke den universelle forståelse af viden, uddannelse og læring. Den modsiges af tendensen med kanonudvalg, der skal fastlægge de vigtigste danske kulturværker, og som er en fremhævelse

af vigtigheden af humanistisk- og samfundsvidenskabelig forskning i skabelsen af statsligt legitimerede forståelseskategorier. Denne form for humanistisk og samfundsvidenskabelig forskning er kendetegnet ved *ikke* at være kritisk; den stiller ingen spørgsmål til den herskende orden. Tværtimod er den direkte dikteret af statens interesser. I denne form for forskning bliver humaniora og samfundsvidenskaberne bragt i anvendelse af staten. De er således med til at underbygge den forestilling om videnssamfundet, der er på vej til at blive herskende. Derfor bør dem, der repræsenterer et andet syn på, hvad viden indebærer, og hvad idealerne for et videnssamfund bør være, meget snart hæve røsten og give et stærkt alternativ til denne forståelse, hvis ikke videnssamfundet som et økonomisk begreb og som et nationalt projekt i form af kanonerne skal ende med at blive den nye sunde fornuft.

Litteraturliste

Bourdieu, Pierre: ([1991] 1997) "I Statens ånd", in: *Af praktiske grunde*, København, 97-147.

CO-industri og Dansk Industri: (2001) *Fra forskning til faktura*. Rapporten kan downloades på adressen <http://www.co-industri.dk/pjecer/pjece.asp?id=320>

Danmarks Erhvervsråd: (2003) *Videnssamfundet – en begrebsafklaring*. Rapporten kan downloades på adressen www.danmarkserhvervsraad.dk/rapport_videnssamfundet